

Dergi: Mecmûa-i Ulûm

Tarih: 15 Zilhicce 1296

Tâlib-i hakka malûm ola ki ilm-i beşer müteallıkı mevcûd gerek, ma'dûm meçhûl-i mutlaktır. Ol cânibe zihin teveccüh eylemez. Mevcûd dahi maddeden müstağnî olursa ol makûle umûra müteallık mebâhise ilm-i ilâhî derler. Fürû'u çoktur, bâhisi ya hakîm ya mütekellimdir. Ve mevcûd zihinde maddeden müstağnî hâriçte maddeye muhtâç olursa ona müteallık mebâhise ilm-i riyâzî derler. Usûl dört kısımdır. Aded, heyet, hendese ve mûsîkî fenleri ve her birinin nice fer'i vardır. Ve mevcûd hem hâriçte ve hem zihinde mutlak maddeye muhtâç olsa ol makûle umûr mebâhisine ilm-i tabî'î derler. Bu ilmin dahi fer'i çoktur ve bu cümle hikmet-i nazariyye aksâmıdır. Bir kısmı dahi amele müteallık olmakla ona hikmet-i ameliyye ve ilm-i ahlâk derler.

Pes, cümle ulûm-ı akliyye ve ulûm-ı nazariyye ve ameliyye bu aksâmıdan hâriç değildir ve bunlarda fikr ve nazar tarîkiyle bahsolunup fikirde hatâdan ismet maslahatı için kânûn-ı istidlâl ve nazarı tedvîn edip nâmına ilm-i mîzân ve ilm-i mantık dediler. Mîzân ve mi'yâr ulûmdur. Allâme Seyyid Şerîf Cürçânî kavlince bir âlim ki ilmen bu vezin ve mi'yâr ile ayar eylemeye onun ilmüne itidâd ve itibâr yoktur. Ol ecilden ekser-i muhakkikîn vücûbuna zâhib oldular.^[1] Ve ilm-i mantık, maksûd bi'z-zât değil makâsıdı tahsîle vesîle ve âlettir.

Mebde-i fetretten beri tavâif ve ümem beyninde karâr-dâde ulûm-ı zarûriyye ve hakîkiyye ve burhâniyye bu zikrolunan hakâyık-ı eşyâ ilimleridir. Kütüb-i münzele ve ulûm-ı şer'iyye mebâhisi ulûm-ı mezkûre mebâhisi ve mesâili ile ekser mevâdda ictimâ ve ittifâk edip mevâdd-ı müteaddidede iftirâk vâki olmuştur.^[2] Ehil olan ol maddeleri bilir.^[3]

Ammâ ulûm-ı şer'iyye ki bu asırda murâd ulûm-ı İslâmiyyedir. Hâlî değil, ya maksûd bi'z-zât ola yani tahsîle vesîle ola. Vesîleye ulûm-ı âliyye ve ulûm-ı edebiyye ve ulûm-ı Arabiyye derler. Zîrâ maksûd bi'z-zât değildir. Ve edeb-i ders bi'z-zât ve edeb-i nefis bi'l-vâsıta ona mevkûftur ve elfâz-ı Arabiyyeden bahseder. Bunun aksâmı mevzûât kitaplarında yazıldığı üzere on iki olmak meşhûrdur. Maksûd bi'z-zât dahi mevzûâtı ile birbirinden temyiz olunur. Mevzû kelâmullâh ise ilm-i tefsîr ve ilm-i kırâattir. Fûrû'u ile kelâm-ı Rasûlullâh ise ilm-i hadîstir. Fûrû'u ile ikisinden ve onlara râci' umûrdan müstenbat olup sırf itikâda müteallık ise ilm-i kelâmdır. Nihâyet müteahhirîn mebâhis-i hikemiyyeyi bu ilme halt eylediler. Allâme

Sadeddin Şerh-i Makâsıd'da çok mazîkten onunla ferec buldukları için demiştir. Ve eğer sırf itikâd olmayıp amele müteallik ise usûl ve fûrû' ve sâir ona müteferri' terğîb ve terhîb ilimleridir. Sâbıkan mezkûr olduğu üzere ulûm-ı akliyye ve ulûm-ı hikemiyye bu ilimlere tedâhül eylemiştir. Ol ilimlerden bî-behre olan bu ilimlere dahi tamâm mertebe vâkıf olamaz.

Bundan sonra halk arasında şâyi olan inkâr aslına gelelim. Sadr-ı İslâm'da sahâbe-i kirâm, Hazreti Peygamber sallallâhu teâlâ aleyhi ve sellem'den ahz ve rivâyet ettikleri kitap ve sünnete teşebbüs edip kavâid-i İslâmiyye rûsûh ve istihkâm bulmadan gayrı ilimlere şuglû tecvîz etmediler, belki men' bâbında azîm şiddetler gösterdiler. -Bu men'in bir sebebi dahî İslâm arz-ı Hicâz'da zuhûr etti. Cezîretü'l-Arab sükkânının cemî'-i zamânda ilmi iş'âr-ı emsâl ve eyyâm-ı Arap idi.^[4] Usûl-i ulûm bevâdîde müstamel olmadığını İbn Haldun Mukaddime'de tafsîl üzere beyân eylemiştir. Murâd eden mütâlaa eyleye- Hatta Hazreti Ömer radiyallâhü anh Mısır ve İskenderiye fethinde nice bin cilt bulunan kitapları yaktırdı.^[5] Zirâ öyle olmasa halk kitâbullâh ve sünnet-i Resûlullâh hıfzından kalıp onlarla meşgûl olurlardı ve kavâid-i İslâmiyye bu mertebe rûsûh ve istihkâm bulmazdı. Sadr-ı evvelde onlar ol maslahatı gördüler. Sadr-ı sâni ve sâlisde tâbiîn ve müctehidîn, râvîler rivâyetini tedvîn edip usûl ve fûrû' kâidesi üzere edille-i şer'iyeden ahkâm-ı ilâhiyyeyi istinbât edip yazıp çizdiler.

Ulûm-ı İslâmiyye tedvîn olunup bir tarîk ile hâlel gelmeden masûn ve mazbût kılındıktan sonra ehl-i İslâm ekâbirleri^[6] gördüler ki selefın men'i bu maslahat için idi. Mahzûr bertaraf kılınıp maslahat yetti. Ehl-i İslâm hakâyık-ı eşyâ ilmini bilmek mühimdir diye Benî Ümeyye ve Âl-i Abbâs asırlarında ulûm-ı evâil kitaplarını tercüme ve ta'rîb ettiler. Fıtrat-ı selîme ve ukûl-i müstakîme ashâbı her asırda onları okuyup tahsîlden hâli oldular. Semt-i tahrîr ve tahkîkte hikmet ile şer'iat beynini cem' edip muhakkiklerin eseri her asırda meşhûr ve muteber olup revâç buldu.

Ulemâ-ı İslâm'dan muhakkikîn İmâm Gazâlî ve İmâm Fahrurrâzî ve Allâme Adudüddîn ve etbâ'ı ve Kâdı Beyzâvî ve Allâme-i Şîrâzî ve Kutb Râzî ve Allâme Sadeddîn Taftazânî ve Seyyid Şerîf Cürcânî ve onların etbâ'ından Allâme Celal Devvanî ve şâkirdleri makâm-ı tahkîke ve tetkîke vâsıl olup yalnız bir fende kalmadılar. Lakin nice hâli'z-zihn kimseler sadr-ı evvelde berâ-yı maslahat vâki olan men' rivâyetlerini görüp hacer-i câmid gibi taklîd-i mahzla donup kaldı. Aslını tedebbür ve mülâhaza etmeden red ve inkâr eyledi. Felsefe ilimleri diye zemme mübtelâ olup yeri göğü bilmez câhil iken âlim geçindi. "□□□□□□□□ □□□□□□□□□□ □□□□□□□□ □□ □□□□□□□□□□" tehdîdi kulluğuna görmeyip zemîn

ve eflâkta nazar bakar gibi göz ile bakmak sandı.^[7]

Devlet-i aliyye-i Osmâniyye evâilinden Sultan Süleyman Han zamânına gelince hikmet ile şerîat ilimlerini cem' eyleyen muhakkikler iştihârda idi. Ebu'l-feth Sultan Mehmet Han medâris-i semâniyye binâ edip kânûn üzere şuşul oluna diye vakfiyesinde kayd ve Hâşiye-i Tecrîd ve Şerh-i Mevâkîf derslerini tayîn eylemişti. Sonra gelenler bu dersler felsefiyyâttır diye kaldırıp Hidâye [ve] Ekmel dersleri okunmayı makul gördü. Yalnız ona iktisâr nâ-ma'kûl olmakla ne felsefiyyât kaldı ne Hidâye Ekmel kaldı.

Bununla Rum'da sûk-ı ilme kesâd gelip ehli inkırâza karîb olmakla bazı kenarda ekrâd diyarında yer yer kânûn üzere şuşul eden tâliblerin mübtedîleri Rum'a gelip azîm tafra satar oldu. Onları görüp asrımızda bazı kavâbil hikmet tâlibi olup fakîr dahî esnâ-i müzâkere ve müdâresede istidâd ashâbı tâlibleri Sokrat Eflatun'u terğîb ettiği gibi hakâyık-ı eşyâ ilmi tahsîline terğîb edip bu risâlede dahi vasiyet ve cümlesine nasîhat için birkaç mevâd zikir ve îrâd eyledim. Ta ki mutlak ilim nâmına olanı mehmâ emken tahsîle sa'y edeler. Elbette bir mahalde lâzım olur. İlmin zararı olmaz, zemm ve inkâr eylemeyeler. Zîrâ bir şeyi inkâr ol nesneden bu'd ve hırmâna sebeptir.^[8]

Madde-i ûlâ müfti-i mühendis ile gayr-i mühendis fetvâsıdır. Bir kimse tûlî, arzî, umkî dört zirâ bir bi'r hafr etmeye, âharı sekiz akçeye istîcâr eyleyip ol dahî tûl ve arz ve umku iki zirâ bir bi'r hafr eyledi ve dört akçe istedi. Fetva ettirdiler, hendese bilmez müftî "dört akçe hakkıdır" dedi, müfti-i mühendis "hakkı bir akçedir" diye fetvâ verdi. Hakk-ı rüçhân budur.^[9]

Madde-i sânîye, kâdı-yı mühendis ile gayr-i mühendis hükmüdür. Bir kimse tûlî arzî yüz zirâ olmak üzere bir tarlayı âhara bey' eyleyip teslîm mahallinde tûlî arzî ellişer zirâ iki tarla verdi. Aralarında nizâ vâki olup bir kâdıya vardılar ki hendese bilmezdi, "hak budur" diye hükmeyletti. Sonra kâdı-yı mühendis bulup dinlettiler, "nısf hakkıdır" dedi. Hak dahî budur, bunların aslını bilmeyi murâd eden riyâziyyât görmeye heves eyleye.

Madde-i sâlise Allâme Beyzâvî "اِنَّ فِي السَّمٰوٰتِ مَنَازِلَ عِشْرِيْنَ اَلْفًا وَاٰلَافًا حَقِيْقَةً" âyeti tefsîrinde kamerin yirmi sekiz menzilini beyân ettikten sonra "اِنَّ فِي السَّمٰوٰتِ مَنَازِلَ عِشْرِيْنَ اَلْفًا وَاٰلَافًا حَقِيْقَةً" demiştir. Eğer kamerin her menzile nüzülü bir vakitte olaydı kelâm-ı mezbûr sahîh olurdu lakin öyle değildir. Kâh evâsıt-ı leyde bir menzilden bir menzile intikâl eder kâh bir gecede iki menzilde hareket eder. Ve her menzil için takrîben on üç

derece hadd-i muayyen vardır. Kamerin seyri kâh on bir derece kâh on beş derece olur. Bu husûsun aslına vukûf murâd eden nücûm ve felekiyyât fenlerine göre ve bir madde dahî sedd-i İskender “□□□□□□□□□□ □□□□□□” âyetinde cebel-i Ermeniyeye ve Azerbaycan demekle Tebriz semtine olmak üzere yazılmıştır. Bu dahî vâkıya mutâbık değildir. Tahkîk üzere bilmek isteyen coğrafya fennini tetebbu eyleye.^[10]

Madde-i râbia budur ki riyâziyyât derslerine şuşul esnâsında üç mesele hâtıra hutûr edip mesâil-i fıkhiyyeye ircâ‘ ile Şeyhülislâm Bahâî Efendi’den istiftâ etmiştim. Cevâp sâdır olmakla şerhini mutazammın bir risâle yazdıktan sonra üç suâlin birine meğer cevâp yazmışlar. Kendi hattı ile fetvâ emîni Şeyhzâde Efendi de zuhûr edip habt-ı fâhiş olmakla risâle âhirine bi aynihi nakl ve ıslâh-ı cevâp diye tezyîl olunmuştu. Murâd eden risâleyi göre. Meseleler budur ki biri “Tulû‘u‘ş-şems mine‘l-mağrib heyet-i kâidesine tatbîk olur mu?”, biri dahî “Altı ay gündüz altı ay gece olduğu yerde beş vakit namâz nice kılınır, oruç nice tutulur?”, biri dahî “Mekke‘den gayrı yerde cihât-ı erba‘ kıble olur mu?”.^[11]

İmdi erbâb-ı istidâd ma‘kûlât ve riyâziyyâtı bilmeye muhkem sa‘y etmek gerek, ta ki tarîk-i nazarda zan ve şek sâhibi vehhâm ve eşekk olmaya.^[12]

Tenbîh! Bundan sonra malûmdur ki vâki olup yerleştikten sonra külliyyâtla ol nizâ ve hilâf ref olunmak mümkün ve müyesser değildir. Eğer bir sâhib-i seyf bir tarafı kahr ve galebe ile iskât ederse dahî olmaz savrulur gider.

İmdi bu risâleyi tahrîrden maksûd erbâb-ı istidâda âzmâyiş ve semt-i istidlâl ve cedelden bir nümâyiştir, ve illâ “□□□□□□ □□□□□□” onların bahs ve cedeline ne itibâr.

Bu dahî malûm ola ki devr-i Âdem‘den beri halk fırka firkadır. Her bir firkanın bir türlü mezhebi ve bir türlü meşrebi vardır ki ferîk-i âhara ol muhâlif görünür. “□□□□ □□□□□ □□□□□ □□□□□□□□ □□□□□□□□□□” muktezâsınca cümlesi kendi mesleğini beğenip meslek-i âhardan tercîh eder. Nihâyet kimi âkildir, bu ihtilâfın hikmetini teemmül ve mülâhaza edip tahtında nice mesâlih bulur ve kimsenin mesleğine ve meşrebine dahl ve taarruz eylemez. Eğer kendi diyâneti muktezâsınca emr-i münker ise kalbinden inkâr ile iktifâ eder. Kimi dahî ahmaktır, ihtilâf hikmetini bilmez. Cümle halkı bir mezhepte ve bir meşrepte olsun diye muhâl tasavvur eder. Emr-i dînde bi-lâ mûcip nizâ ve cidâl memnû‘ iken dahl ve taarruz kaydına düşüp karâr-dâde umûru ref’e çalışır. Mümkün olmaz, beyhûde zahmet çeker.

İmdi gerektir ki ehl-i basîret, muktezâ-yı hikmet-i temeddün ve içtimâ -ki levâzım-ı beşeriyededir- malûm edinip esnâf-ı halk taksîmine ve her bir kısmın hâl ve şânına vâkıf olalar. Bir şehir halkı esnâfına ve her sınıfın örf ve resmine vukûftan sonra bütün rub'-ı meskûn sükkânının dahî esnâf ve ahvâline ilm-i icmâlî tahsîline sa'y edeler. Ba'de'l-husûl ser hikmet-i temeddün tadrîc ile münkeşif olup giderek bilinir ki bu makûle nizâ ve cidâl erbâbı beyt-i ankebûta düşen zübâb gibi zayıf ve bîtaptır.

Bahs-i evvel hayât-ı Hızır aleyhisselâmdadır. Evvelâ hayât mevt neye derler? Gerçi vâzih ve malûmdur lakin bu makâmda ilzâm için zikredelim. Pes hayât, zîrûhun teneffüs ve his ve hareketle ittisâfidır. Zîrûh hayâtle muttasıf olduğu için hayvan dahî derler. Bu sıfatla kâim olan zevât-ı mâddiyye olmakla asl-ı madde anâsır-ı erba'a ve erkândan telîf ve terkîp olunup her birinin keyfiyyât-ı erba'ası kesr ve inkisâr, fiil ve infiâl ile imtizâç bulup mizâç hâsıl olduktan sonra hayâta istidâd gelicek feyyâzda buhl yok, mebde-i feyyâz rûh-bahş olur ve beden onunla hayât bulup his ve harekete âgâz eder. Ve cins-i hayvân envânının mizâçları muhtelifdir. A'del-i emzice-i hayvânât mizâc-ı insân olsa gerek ki ırz mizâç vasatındadır. Ve her nev'in mizâcına göre esnân ve a'mârı olur. Ona ömr-i tabîî derler. İmtizâc-ı ezdâd ve terkîp dâima nesk-i vâhid üzere kalmak mümkün olmayıp eşyâ-ı muhtelifetü't-tabâyi'in mizâçta eser-i ihtilâfî zuhûr elbette lâzım olmakla eser-i ihtilâfî üç mertebede bulmuşlar. Mertebe-i ûlâya zamân-ı nümüv, sâniyyeye zamân-ı vukûf, mertebe-i sâliseye sinn-i inhitât demişler. Mizaçtan hâsıl olan beden kuvvetleri bu mertebelerde ihtilâf ve tefâvüt üzeredir.

Pes asl-ı mizâçta umde olan keyfiyet-i fâile ve keyfiyet-i münfa'ile -ki harâret-i garîziyye ve rutûbet-i garîziyye ondan ibârettir- bu mertebelerde kuvvetten zaafa gidip müessir-i hâriçten kat'-ı nazar harâret-i garîziyye, rutûbet-i garîziyyeyi dâimâ ifnâ etmededir. Rutûbet-i garîziyye ise madde-i hayât ve rûh-ı hayvânî ondan ibârettir. Gıda ile bedel-i mâ yetahallelden hâsıl olan harâret ve rutûbet-i gâribe gerçi ona imdâd eder. Lakin sinn-i inhitât nihâyetinde rutûbet-i garîziyye az kalıp imdâd-ı hâricî telakkîsine ve kabûlüne istidâd mertebesinden düşer, dahî âhir olup his ve hareket ve teneffüs gider ve hayvân ol hâlde mevt sıfatı ile muttasıf olur, hayât sıfatı gider.

Pes mevt hayvânın muktezâ-yı tabîatı olup umûr-ı zarûriyyeden idiği müberhendir. Cins ve nev'in hükmü efrâda 'âmm ve şâmil olup birinde tahallûf eylemez, meğer ki verâ-ı tavr-ı tabîatte hârik-ı âde bir emir iddiâ oluna. Hazret-i İsâ aleyhisselam gibi ol davâyı ispât nass-ı kâtî'a muhtâçtır. Haber-i vâhid ve zanniyyât ile umûr-ı yakîniyyenin hilâfî sâbit olmamak

şâfi'îde telîfi ve dîvân şiiri vardır. 852'de vefat etmiştir. Ekser mahâreti ilm-i hadîs rivâyetinde olup elli cilt kadar ol bâbda azîm kitaplar telîf etmiştir. Muhaddisin şânı, âsâr ve ahbârda bulduğu merviyâtı yazmaktır. Hâfız-ı mezbûr fennin hükmünü icrâ ve rivâyet hakkını kazâ eylemiştir.

Lakin dirâyet ma'kûlâtla olur, başka bir hâldir. Merviyâtla olmaz. İbn Hacer'in yazdığı zanniyât ile yakîniyâttan olan husûsa muâraza cehildir. Hasmı ilzâm eylemez ve bu bâbda İbn Cevzî 'İcâletü'l-Muntazar nâm bir müstakil kitap yazıp İbn Haydar dahî risâle tahrîr eylemiştir. Biz onlardan nakl-i kelâm cânibine mukayyed olmadık. Âkile işâret kifâyet eder.

Hazırlayan: Seyfullah Gümrük

Editör: Furkan Yalçınkaya

Link: http://isamveri.org/pdfosm/D00823/1296_1_2/1296_1_2_81-87.SAYFA.pdf

^[1] Bazı humakâ hürmetin iddiâ eylediği cehl ve hamâkatinden nâşîdir.

^[2] Ol ecilden millet-i Nasrâniyye dahî felsefiyyâtı reddettiler lakin ehl-i İslâm tehâfüt ile cevâp yazıp mutlak reddetmediler.

^[3] Ol maddeleri kabûl câiz değildir.

^[4] Tecâveza'l-lâhu teâlâ ammâ hatare bi-bâli'l-musannif.

^[5] Şu ihrâk-ı kütüb meselesi yahut yalanı kesret-i şüyû'una binâen bir vakitler birçok zevât tarafından sıhhate haml edilmiş ise de kizb-i sarîh idiği tahakkuk etmiştir.

^[6] Her bir tâifenin ekberleri veya diđer bir tevîl murâd edilmiştir.

[7] □□□□ □□□□ □□□ □□□□ □□□

[8] Eslâfın bu misilli nesâyih-i hakîmâne ve vesâyâ-yı mürşidâneyi adem-i sem‘ ve itibâr ve hakâyık-ı eşyâ ilimlerini inkâr ve hatta bazı âlim ve muallim ve müteallimlerini ikfârda ısrâr etmeleri ahlâfın hakîkat hırmânına sebep olmuştur. Mülâhaza buyurulsun ki Avrupalılar üzerine sevk olunacak askerin mühimmâtını Avrupa fabrikalarından intizâr ve mecrûhlarımız için Avrupa etibbâsından istinsâr etmekliğin fevkinde hırmân olur mu?

[9] Şâyân-ı ibrettir ki -asrımızda bedîhiyyât hükmünü alan- bu gibi meselelerden câhil ve gâfiller vaktiyle fetvâ ve kazâ mesnetlerini meşgûl ederlermiş.

[10] Tebriz’de sedd-i İskender?!

[11] Kara Çelebizâde’nin âciz kalacağı suâlleri Bahâî Efendi gibi bir müfti-i zarîften istiftâ - techîl ve tahcîl maksadıyla değilse- abestir.

[12] Eşekk ism-i tafdüldür, Türkîde himâra derler.